

Nakon četverojezičnog uvodnika petoro suradnika projekta, a prije središnjeg dijela kataloga, na nekoliko se stranica (41-47) donose podaci o vrstama jedara uz pripadajuće ilustracije kako bi čitatelj s razumijevanjem mogao pratiti dio koji slijedi. Središnji i glavni dio kataloga nosi naslov *Vrste brodova* (49-167) te se u njemu nalazi šezdesetak jadranskih i jonskih novovjekovnih plovila. Za svako plovilo, počevši od u izvorima najviše puta posvjedočenog trabakula pa sve do malenog čopula, koji se u izvorima javlja samo jedanput, na lijevoj je stranici donesen enciklopedistički opis na četiri jezika o tehničkim i maritimnim karakteristikama plovila, posadi, načinima uporabe, učestalosti spominjanja u izvorima te razvoju kroz povijest. Na desnoj stranici nalazi se vjerna grafička rekonstrukcija istoga plovila u autorstvu Luigija Divarija. U *Prilozima* (169-183) donesene su tablice s detaljnim karakteristikama svakog plovila na talijanskom, hrvatskom, grčkom i engleskom jeziku, u kojima se pregledno donose podaci o dužini, širini, visini, nosivosti, posadi, veslima, jarbolima, jedrilju, pomoćnom plovilu, topovima, uporabi i konačno učestalosti pojavljivanja u dokumentima, što uglavnom korespondira s učestalošću korištenja toga tipa broda u novom vijeku. Posljednji dio ovoga kataloga čini *Bibliografija* izvora i literature (185-198).

Vrijednost ovoga djela nije samo u sistematiziranju i katalogizaciji prikupljenih saznanja, već ono donosi i pregršt novih spoznaja do kojih se moglo doći samo sinergijom stručnjaka iz niza znanstvenih i baštinskih ustanova zemalja jadransko-jonske regije koji su u interdisciplinarnoj atmosferi ostvarili zavidan rezultat. Model je to koji bi trebalo nasljedovati ne samo u daljnjem proučavanju pomorske povijesti, već i u drugim temama jednako zanimljivima muzealcima i povjesničarima, ili samo jednima od njih. Budući da su izložba i njezin katalog rezultat kolektivnog pothvata međunarodnog tima znanstvenika, a „zvijezde“ izložbe upravo jadranski i jonski brodovi, želja autora bila je izložbu načiniti putujućom i tijekom 2025. i 2026. godine otvoriti je u važnijim jadransko-jonskim lučkim gradovima među kojima su ovi brodovi stoljećima plovili. Zaključno, pred nama nije samo djelo koje će na svojim policama poželjeti imati ljubitelji mora, pomorstva i povijesti zbog njegove dokumentarističke i estetske vrijednosti, nego i priručnik onima koji se temama iz povijesti jadransko-jonskog pomorstva bave profesionalno.

Marin Banović

Zvezdana Sikirić Assouline i Melita Vukina, *Hrvatsko pučko školstvo 19. stoljeća i zagrebačka Sramotna knjiga*, Zagreb: FF Press; Školska knjiga, 2024, 560 str.

U izdanju Školske knjige i FF-press-a 2024. godine objavljena je vrijedna knjiga *Hrvatsko pučko školstvo 19. stoljeća i zagrebačka Sramotna knjiga*, prva detaljna analiza povijesti školstva u Zagrebu na temelju važnog izvora u kojeg su se upisivali učenici, koji su u razdoblju od 1857. do 1894. godine počinili razne prijestupe. Kroz povijest školstva mogu se spoznati ključne sastavnice djetinjstva i adolescencije učenika. Osim što se interdisciplinarnim pristupima ovakvim istraživanjima pružaju odgovori na višesložna pitanja povezana s tematikom odrastanja djece, tako se otvaraju i mogućnosti za spoznavanjem širokog spektra tema iz povijesti hrvatskog školstva u 19. stoljeću. Stvaranje modernog građanskog društva nakon 1848. godine snažno se reflektiralo i na onodobni školski sustav kojemu je bila potrebna sustavna adaptacija novim postulatima modernosti. Sukladno novim promjenama bilo je potrebno prilagoditi pučke škole, koje su se počele u većoj mjeri osnivati tek u drugoj polovici 19. stoljeća, naročito za vrijeme banovanja Ivana

Mažuranića čije su modernizacijske reforme doprinijele razvoju pučkoga školstva. Istraživanje Zvezdane Sikirić Assouline i Melite Vukine je svjedok činjenice kako se suradnjom između nastavnice i studentice može stvoriti plodan istraživački doprinos kojim se dodatno obogaćuje hrvatska historiografija. Vrijedna historiografska studija otkriva dosad „skriven“ pojednostoj iz hrvatskog pučkog školstva. Polazišna točka ovoga istraživanja bila je zagrebačka *Sramotna knjiga*. Posrijedi je vrijedan rukopisni izvor koji se čuva u fundusu Hrvatskog školskog muzeja koji otkriva metode kažnjavanja neuzornih učenika u zagrebačkoj Uzornoj glavnoj školi na Gornjem gradu te u Donjogradskoj dječjačkoj pučkoj školi, otkrivajući specifičnosti odgoja i obrazovanja u drugoj polovici 19. stoljeća. Pritom ovdje nije riječ samo o transkriptu toga izvora, već se radi o detaljnoj analizi dokumenta koji detaljno oslikava stanje u školstvu toga vremena, socijalne probleme, povijest djetinjstva i građanskog društva u drugoj polovici 19. stoljeća. Riječ je o vrijednom izvoru koji ne donosi isključivo negativne strane hrvatskog školstva u 19. stoljeću, odnosno kažnjavanje neuzornih učenika, već je njegova svrha bila višestruka. Osim već spomenutih informacija o kompleksnosti disciplinskih mjera u školskome sustavu 19. stoljeća, pozornost je posvećena i drugim podacima iz *Sramotne knjige*, poput informacija o učiteljima i ravnateljima škola. Od 1857. do 1875. godine podatci o učenicima i učiteljima upisivali su se na temelju informacija iz Uzorne glavne učionice. Od spomenute godine knjiga je prenesena u Donjogradsku obću dječjačku pučku školu.

Knjiga je podijeljena na nekoliko dijelova. Njezina je osnovna podjela teorijskog i praktičnog tipa. Međutim, kako bi se uspješno svladale okolnosti pod kojima su se kažnjavali učenici, uz sve druge pojednostoj navedenih u *Sramotnoj knjizi*, u uvodnim razmatranjima (27-71) kroz društvene i pravne okvire definirani su osnovni postulati koji su prevladavali u odgojno-obrazovnom sustavu Habsburške Monarhije u 19. stoljeću obilježenog izraženim filozofskim strujanjima u obrazovnom sustavu toga vremena. Uzimajući u obzir kako je *Sramotna knjiga* nastajala u dvije zagrebačke pučke škole, posebna istraživačka pozornost usmjerena je na ustroj, zaposleničku strukturu, brojnost učenika i principe rada spomenutih zagrebačkih škola (80-88). Uzimajući u obzir okolnosti urbanizacije Zagreba prema predvečerju 19. stoljeća, istraživanje autorica očekivano je usmjereno i na analizu rasta broja učenika koje je uvjetovano porastom broja stanovnika u gradu Zagrebu. Samim time, važan prilog proučavanju zagrebačke *Sramotne knjige* jest ujedno i prikaz razvoja hrvatskog školstva u 19. stoljeću, uzrokovanog porastom broja učenika. Opsežnost *Sramotne knjige* otkriva složenost i svakodnevne prilike u zagrebačkim pučkim školama u pojedinom školskom ciklusu. Drugim riječima, u posebnome poglavlju sustavno je analizirana po jedna školska godina, s posebnim osvrtom na razdoblje od uspostave Školskog i razrednog reda 1875. do 1894. godine (100-124).

Kao što je već spomenuto, istraživački fokus autorica usmjeren je na analizu zagrebačke *Sramotne knjige*. U njoj su navedene sve vrste kazni za nepoćudne učenike, a brojnost istih određuje princip kažnjavanja učenika od najnižih prijestupa do najsloženijih kazni sa značajnim posljedicama. Riječ je o raznolikim vrstama disciplinskih mjera kojima se u 19. stoljeću, iako s određenim promjenama, uočavaju tragovi nasljeđa jozefinizma. Školske reforme, a samim time i praksa disciplinskih mjera u školstvu provodile su se u razdoblju vladavine Josipa II., čije su prosvjetiteljske reforme zahvatile i područje školstva, a samim time i propisivanje disciplinskih mjera za učenike. Drugim riječima, praksa upisivanja kažnjenih učenika u *Crne* ili *Sramotne knjige* započela upravo u razdoblju vladavine Josipa II. krajem 18. stoljeća. Prvi učenici počeli su se u *Sramotnu knjigu* upisivati od 1857. godine. Riječ je o disciplinskim mjerama poduzetima najčešće zbog ometanja nastavnoga procesa. Stoga, autorice opisuju i izloženost učenika različ-

tim vrstama kazni, poput udarcima šibom. Uspostava novog školskog i nastavnog reda za Kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju imale su velikog učinka i na disciplinske mjere te načine evidentiranja u *Sramotnoj knjizi*. Stoga, autorice su u posebnim poglavljima s osvrtom na razdoblje nakon 1875. godine analizirale nekoliko stavki koje su diktirane ispravnome postupanju u školama, od obveza i odgovornosti učitelja, preko pohađanja nastave, uzornoga ponašanja i drugih aspekata koji su bili sastavnim dijelom ispravne društvene prakse (145-156). Isto tako, disciplinske mjere prema nemarnim učenicima svakako su bile i zakonski formulirana doktrina. Autorice su potomje mjere detaljno analizirale u poglavlju *Analiza prijestupa u Sramotnoj knjizi* (192-255), analizirajući najučestalije vrste kažnjavanja učenika prema težini kazne, od obične opomene, tjelesnog kažnjavanja, ukora, isključenja i drugih disciplinskih mjera. Također, to nam otkriva da se disciplinske mjere nisu odnosile isključivo na kažnjavanje neprihvatljivoga ponašanja unutar škola, već su se takve mjere protezale i na područje Crkve te privatnoga života. Disciplinski postupci u školama mogli su biti poduzeti zbog neprimjerenog ponašanja učenika izvan škole, poput počinjenoga izgređa izvan prostorija škole zbog kojih je okrivljeni pojedinac mogao snositi dalekosežne posljedice (199-204). Spomenuta su poglavlja središnji dijelovi ove knjige, uz koja su također analizirani i drugi prijestupi u *Sramotnoj knjizi*, poput kašnjenja, bježanja s nastave, laganja, kletve, vrijeđanja, psovke, krađe, pušenja i primjera poput obijesnoga ponašanja koje je moglo uzrokovati značajnu materijalnu štetu (193-253). Autorice su popisale ukupno 1119 učenika i 1704 prijave.

Treći dio knjige posvećen je samim protagonistima *Sramotne knjige* - učiteljima i učenicima. Analizira se obrazovanje, životni put i djelatnost učitelja, ne samo u školi nego i njihov društveno-prosvjetni, kulturni i humanitarni rad (256-291). Izdvojeni su pojedini značajniji učitelji po razdobljima, a posebno poglavlje posvećeno je učiteljicama i njihovim životima (277-291). Analiza se nastavlja u poglavljima o učenicima. Autorice analiziraju dobnu, društveno-socijalnu strukturu razreda i posebno učenika neprikladnog ponašanja. Otkrivaju pitanja složenih obiteljskih situacija i jednoroditeljskih obitelji, siromaštva te posljedice obaveznog polaska škole, što je uključivalo i djecu iz prigradskih sela (292-314). Sve je postavljeno u kontekst modernizacijskih procesa tadašnjeg građanskog društva. U posebnom poglavlju istražuju što je s okrivljenim pojedincima bilo poslije, nakon kad su odrasli (314-325).

Unatoč strogim disciplinskim mjerama, autorice su ukazale na još jedan izvor važan za analiziranje povijesti pučkog školstva u Hrvatskoj u 19. stoljeću. Postojao je dio učenika čija imena nisu bila upisivana u rubrike *Sramotne knjige*. Autorice su ukazale na postojanje *Časne* ili *Zlatne knjige* u koju su se bilježili svi oni učenici s uzornim vladanjem. Riječ je o praćenju i usvajanju nastavnoga sadržaja, primjeni svih stečenih vještina i uzornoga vladanja (328-340). U posljednjem dijelu ove knjige autorice su priložile nekoliko značajnih transkribiranih izvornika. Prvi dio priloga sastoji se od transkribiranih tekstova iz *Sramotne knjige* u razdoblju od školske godine 1867./1868. do 1893./1894. godine. Drugi dio priloga sastoji se od nekoliko priloženih elaborata učitelja podnesenih na sjednicama učiteljskih zborova i u školskim godišnjim izvještajima (451-460). U posljednjem prilogu autorice su predstavile nekoliko učiteljskih pripovijetki koje su objavljivane u zabavno-poučnom listu *Smilje* (471-490). Nije na odmet spomenuti da cijelu studiju prate i brojni slikovni materijali, ne samo u znanosti uobičajeni tabelarni i statistički prikazi nego i niz portreta, fotografija, kao i prikaza iz dječjeg i školskog života prenesenih iz tadašnje humorističke publicistike.

Ova knjiga u značajnoj mjeri odstupa od ustaljenoga pristupa istraživanju povijesti školstva. Iznimna je rijetkost ali i hvalevrijedna inicijativa gdje suradnja profesora i studenata, u ovom slu-

čaju bivše studentice doista dolazi do izražaja. Ova studija, čiji je doprinos historiografiji neupitan ujedno i pravi pokazatelj kako treba izgledati rad na manje poznatim, često zanemarenim povijesnim izvorima iz obične svakodnevice. U ovom slučaju riječ je o odnosima između učitelja i učenika u razdoblju druge polovice 19. stoljeća, čijom se obradom i interpretacijom može stvoriti relevantna slika bitnih aspekata društva, u ovom slučaju školstva, ali i modernizacijskih procesa tadašnjeg hrvatskog društva u cjelini.

Edi Zubović

Vinko Tadić, *Dijalog u šumskoj dvorani – tragovima paroha požeških*, Brestovac; Zagreb; Požega: Biro-tisak, Institut za migracije i narodnosti, Povijesno društvo Požega, 2024, 139 str.

Knjiga *Dijalog u šumskoj dvorani – tragovima paroha požeških* donosi pregled i analizu povijesti pravoslavne zajednice grada Požege i okolice od njezinih početaka do danas. Autor je uspješno prikazao, opisao i analizirao važne povijesne događaje na jednostavan i zanimljiv način. Poglavlja su praćena slikovnim povijesnim izvorima (56 fotografija) i zemljovidom požeške parohije koji olakšavaju razumijevanje sadržaja knjige. Publikacija se sastoji od uvoda, sedam poglavlja, zaključka, popisa stalnih paroha hrama svetoga Georgija u Požegi, popisâ kratica te izvora i literature, potom slijedi sažetak, kazalo imena, bilješke o autoru te nekoliko isječaka iz recenzija. Predgovor knjizi napisala je Mihaela Markovac. Svako poglavlje, uvod i zaključak, započinju prigodnim citatom.

Autor je završio studij povijesti i arheologije, a živi u Požegi gdje radi kao nastavnik povijesti. Njegovo zanimanje za zavičajnu povijest iznjedrilo je više autorskih radova – članka i knjiga, a kao predsjednik Povijesnog društva Požega organizirao je niz javnih predavanja, promocija knjiga, okruglih stolova, znanstvenih skupova i sličnih aktivnosti.

Naslov knjige ima dva tumačenja. Latentno, dijalog predstavlja poziv na upoznavanje, toleranciju i razumijevanje s drugima i drugačijima. Na takvo se tumačenje ukazuje već u samome predgovoru *Pisani spomen nestaloga svijeta* (5-7). U predgovoru se također ističe kako je *Dijalog u šumskoj dvorani – tragovima paroha požeških* prvo djelo koje cjelovito iznosi temu povijesti pravoslavne zajednice Požege i Zlatne doline. Manifestno tumačenje naslova razjašnjava autor u *Uvodu* (8-18). Naime, šumskom se dvoranom se naziva mjesto nedjeljnih susreta članova požeške pravoslavne zajednice, ali i svih drugih koji požele doći. Ondje provode vrijeme u razgovoru s ciljem upoznavanja i razumijevanja. Na samom se početku iznosi i komentar o literaturi te kratki prikaz povijesti Srba Požeške kotline u kojemu se kao najtragičnije točke ističu Drugi svjetski rat i Domovinski rat, a kao relativno povoljno razdoblje vrijeme druge Jugoslavije.

Prvo poglavlje *Temelji višestoljetnoga postojanja* (19-23), opisuje početke požeške pravoslavne zajednice od osnivanja Požeške mitropolije sredinom 16. stoljeća, preko osmanlijske vlasti u Požegi pa sve do 18. stoljeća. Poglavlje završava navođenjem mita o osnutku parohije u Vrhovcima prije sredine 18. stoljeća. Upravo je *Parohija u Vrhovcima* naslov drugoga poglavlja (24-29). Ono sadrži kronologiju djelovanja paroha te radova na crkvi u Vrhovcima, a sve je popraćeno fotografskim prikazima spomenute crkve. *Hram svetoga velikomučenika Georgija* sljedeće je poglavlje (30-42). U njemu se opisuje proces gradnje nove pravoslavne crkve, hrama svetoga velikomučenika Georgija, u Požegi. Detaljnije se razmatra ranije istaknuta tragična točka u povijesti